РЕЗЮМЕТА НА НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ
гл. ас. д-р Зорница Петрова Тоткова

I. Монография

1. Тоткова, З. (2023). Транспортна психология. Личност и поведение на шофиране. Издателство на БАН „проф. Марин Дринов“. ISBN 978-619-245-293-3 (Print), ISBN 978-619-245-294-0 (Online)

Още от времето на Аристотел е известно, че движението е живот. В нашето съвремие тази фраза е изпълнена със значение повече от всякога. В едно непрестанно развиващо се общество, в което различните аспекти от неговото функциониране са взаимно и тясно свързани, придвижването на хора и стоки е от ключово значение. Транспортът е един от основните отрасли на икономиката и неговото обезпечаване зависи не само от специализирана транспортна инфраструктура и различни превозни средства, но и от добра организация на цялостната дейност. Несъмнено предимствата на транспортните системи са много и трудно бихме могли да си представим ежедневието си без тези удобства. С нарастване на обема на транспорта обаче негативните ефекти също се увеличават, а обезпечаването на безопасността се превръща в трудна задача с първостепенно значение. Поради тази причина учени от различни области на науката се стремят да подобрят всички аспекти от транспортната система – инфраструктура, превозни средства, среда на движение и други. За съжаление, най-уязвимият компонент от транспортните системи остава човекът. Прието е, че грешките, които човекът допуска, са неизбежни и повече от 90% от възникналите инциденти се дължат именно на човешка грешка. Психологичната наука, със своето познание за човека, намира място в транспорта и в транспортните системи чрез изследване на човешкото поведение и чрез създаване на надеждни методи за по-добро разбиране и предвиждане на това поведение и неговата вариативност при взаимодействието му с превозното средство и със средата. В конкретика, транспортната психология е тази дисциплина, която изучава поведението на човека като елемент от системата човек – превозно средство – среда на движение, фокусирайки се върху

психологичните процеси, които са в основата на човешкото поведение. Транспортната психология обхваща проблемите на всички транспортни системи – пътна, железопътна, въздушна и морска, но най-широко приложение тя намира в проучване на поведението на шофиране, тъй като това е най-масовият и често използван транспорт в световен мащаб.

Настоящата книга прави опит да позиционира транспортната психология като важна и необходима дисциплина, която може съществено да допринесе за решаването на значими за обществото ни проблеми. В същото време този труд представя резултати от две научни изследвания, свързани с проучване на поведението на шофиране сред българските водачи и извежда факторите, които оказват влияние върху негативните резултати от това поведение. Определянето на тези фактори позволи очертаване на профила на водачите с опасно поведение на шофиране и анализира ролята на субективната оценка за спазването на правилата по отношение на негативните резултати от шофирането. Това, от своя страна, дава възможност да се постави акцент върху значението на транспортната психология и нейната роля във връзка с теми, касаещи безопасността на движение, поведението на шофиране и опасните водачи на пътя.

Първа глава на настоящия труд представя същността на транспортната психология като дисциплина, нейните основни задачи и цели. Анализът позволява очертаване на основните въпроси, с които се занимава направлението, както и част от проблемите, пред които е изправено в наши дни. Историческият подход разкрива класическите модели на изследване в транспортната психология и ги класифицира според фокуса на изследване, стоящ в основата им. Това позволява дефинирането на четири основни групи модели за изследване на поведението на шофиране, всяка от които е представена подробно. В допълнение са представени и част от съвременните модели на изследване, което дава яснота по отношение на търсенията на изследователите в наши дни и посоката, в която поемат проучванията през последните години. Главата представя накратко и състоянието на транспортната психология в България, основните сфери на нейното приложение у нас и възможностите за развитие на дисциплината.

Втора глава представя две изследвания, които проследяват и анализират индивидуалните различия по отношение на негативните резултати от процеса на шофиране. Личността на водача и проучването на множество личностни фактори са във фокуса на изследванията в транспортната психология от десетилетия.

Идентифицирането на застрашаващите безопасността фактори от личността на водача и опитът тяхното влияние да се определи и ограничи продължава и до днес. В допълнение поведенията по време на шофиране, които представляват установени навици и са свързани с негативните резултати от процеса на шофиране, също са във фокуса на изследователите. Навиците по време на шофиране, или по известни в световната наука като стилове на шофиране, са от съществено значение за безопасното управление на превозните средства. Представените изследвания разглеждат част от личностните фактори, свързани с опасното поведение на шофиране и стиловете на шофиране, като проследяват връзката и влиянието на конструктите върху негативните резултати от шофирането.

Трета глава представя резултатите от проучване на субективната оценка за спазването на правилата за движение по пътищата и очертава нейното значение по отношение на негативните резултати от шофирането. На базата на представените резултати от проведените изследвания е изведен профил на опасния водач в България. Обобщени са личностните фактори и стилове на шофиране, пряко свързани с негативни резултати от шофирането и са очертани демографските особености, характерни за опасните водачи по отношение на техния пол, възраст и стаж. Дефинирането на онези фактори от личността на опасните водачи и стила им на шофиране са от изключително значение за по-доброто разбиране на психологическия аспект от причините, които водят до различни негативни резултати от процеса на шофиране. Главата завършва с обобщение на представените резултати и очертава приносите на настоящия труд в научен план.

В заключение са изведени препоръки за следващи стъпки в изследванията в областта на транспортната психология в България. Представените изследвания и получените резултати поставят основи, които следва да се разширяват и върху които могат да се градят програми за превенция, интервенция и рехабилитация във връзка с поведението на опасните водачи. Трудът дава основание за иницииране на различни законодателни и нормативни промени, които да подпомогнат борбата с опасното поведение на шофиране в страната. В същото време настоящата книга няма претенция за изчерпателност в полето на транспортната психология, но заявява научен интерес в областта и по-конкретно – в изследване на поведението на шофиране в България и задълбочаване на познанията в тази посока. Според нас това е задължително условие, изпълнението на което ще допринесе значително в опитите за повишаване на нивото на пътната безопасност в страната.

II. Публикувана книга на базата на защита дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

1. Тоткова, З. (2023). Родителски стил и привързаност. Издателство на БАН „проф. Марин Дринов“. ISBN 978-619-245-313-8 (Print), ISBN 978-619-245-314-5 (Online)

Книгата разглежда важната и значима взаимовръзка между два фундаментални конструкта в психологията – родителството и привързаността. Интересът към родителството и темата за отглеждането на детето датира от векове, но въпреки това, едва през 60-те години на миналия век е създаден валиден модел, който позволява влиянието на родителя върху развитието на детето да се измери. Този модел успява да докаже, че това влияние се простира далеч отвъд първите месеци и години от живота на детето. Родителството в своята природа е динамично, търпи изменения, вследствие на фактори, които неизбежно го повлияват. Тези фактори са многобройни и многоизмерни и поставят началото на вариациите в родителството, като по този начин оказват влияние върху развитието, функционирането и социализацията на детето. Тези вариации от своя страна, са обхванати в конструкта родителски стил, въведен от Диана Баумринд. Родителският стил, според съществуващите изследвания, е от съществено значение за развитието на детето. Връзката родител – дете е базисна и определя формирането на по-сложни взаимоотношения в развитието на личността, включвайки когнитивен, социален и емоционален аспект, способност за разрешаване на проблеми, усвояване на морални и етични ценности и изграждане на партньорски взаимоотношения.

Основните идеи, които днес служат за основа на теорията за привързаността, преминават дълъг път на развитие, преди да достигнат тази цялостност и подреденост, която теорията притежава в наши дни. Въпреки това разбирането на взаимовръзката родител-дете се нарежда сред едно от най-значимите търсения на съвременната психология. Това е взаимовръзка, която дава отговори на множество въпроси и която е способна да обясни как човек се превръща в това, което е. Теорията за привързаността стои зад тезата, че стремежа на човешките същества да създадат удовлетворяващи ги афективни връзки със значимите други има фундаментална адаптивна и развитийна функция. Джон Боулби разглежда

привързаността като устойчив личностен конструкт и поддържа хипотезата, че универсалните различия в емоционалните и поведенчески механизми на привързаността от ранните години остават относително стабилни през целия жизнен път.

Родителството и привързаността днес са предмет на голям изследователски интерес, което е доказателство за значимостта и влиянието на двата конструкта върху човека и взаимоотношенията, които той формира. Тази книга опитва да изясни родителството като система и да обогати съществуващата до този момент представа за родителските стилове. Основен акцент в тази посока е поставен върху задълбоченото изучаване на възприетия родителски стил в ранна зрялост. Изследванията в световен мащаб не дават ясни и категорични отговори по отношение на непоследователното поведение от страна на родителите в процеса на възпитание и прилагането на практики от различни родителски стилове. Поради факта, че стилът на родителство много често е различен за майката и за бащата, може да се предположи, че в днешното общество съществува вероятността от формиране на смесени родителски стилове. Това продиктува и интереса към изучаване на възприетите вече смесени родителски стилове и ефектите върху моделите на партниране на личността с най-близкото ѝ обкръжение. Именно изучаването на смесените родителски стилове и привързаността е централен момент в представения труд.

Настоящата книга е базирана на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“ на тема „Възприет родителски стил и привързаност към значимите други в ранна зрялост“, защитен през 2014 година. Мотивите за отпечатване на книгата почти десет години по-късно са няколко, но като основни могат да се отбележат три. Първият мотив е свързан с факта, че и към днешна дата темата за родителството и привързаността е все така актуална. Вторият мотив се определя от ценността на проведеното изследване, тъй като всеки поглед върху темата дава възможност за ново знание и разбиране на отделни процеси. От гледна точка на приложения авторски подход при изследването на родителския стил и привързаността, може да се каже, че той, заедно с получените резултати и изведените заключения, е именно това – различна перспектива върху двата конструкта, която носи ново знание. Третият основен мотив касае разработените и адаптирани методи за оценка на родителски стил и привързаност и възможността за предоставянето им за ползване от всички докторанти и изследователи в своята

научна работа. Публикуването на книгата само по себе си е ценно и поради няколко основни причини: 1) предоставя един последователен и изчерпателен теоретичен обзор на две класически теории в изучаването на конструктите родителски стил и привързаност; 2) прилага иновативен авторски подход на изследване на родителския стил, като извежда възприети смесени стилове в ранна зрялост; 3) доказва, че водещо в оценката на родителското поведение в ретроспективен план е степента на отзивчивост и топлина; 4) демонстрира, че изградената привързаност към майката и бащата успешно се проектира и в отношенията с останалите значими фигури; и 5) очертава индивидуалните различия във възприемането на родителския стил и привързаността.

III. Статии и доклади, публикувани в научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация.

1. Totkova, Z. (2020). Interconnection between Driving Style, Traffic Locus of Control, and Impulsivity in Bulgarian Drivers. Behavioral Sciences, 10(2), 58. MDPI AG. http://dx.doi.org/10.3390/bs10020058

Необходимостта от изследвания в областта на транспортната психология в България става все по-осезаема през последните години поради повишената обществена нетърпимост към агресивното шофиране и много високия брой наранявания и смъртни случаи при пътнотранспортни произшествия в страната. Основната цел на това изследване е да се проучи взаимовръзката между стила на шофиране, локуса на контрол и импулсивността при български водачи. Изследването проучва връзките между конструктите в българска извадка (n = 456, мъже = 204; жени = 252; средна възраст = 37 години). Резултатите показват, че съществуват значими корелации между импулсивността и всички стилове на шофиране. Установени са положителни корелации с неадаптивните стилове на шофиране, докато адаптивният стил на шофиране е негативно свързан с импулсивността. Установени са и корелации между локуса на контрол и стиловете на шофиране. Тези резултати предоставят отлична възможност за по-нататъшни изследвания в тази област, както и за разработване на програми за превенция и обучение в областта на пътната безопасност.

2. Totkova, Z., & Racheva, R. (2019). The Bulgarian Version of the Multidimensional Driving Style Inventory: Psychometric Properties. Behavioral Sciences, 9 (12), 145; https://doi.org/10.3390/bs9120145

Безопасността по пътищата е един от основните приоритети на Европейския съюз. Различни стратегии и политики се стремят да повишат нивото на пътна безопасност в Европа и въпреки че това ниво се е повишава през последните няколко години, броят на нараняванията и смъртните случаи в резултат на пътнотранспортни произшествия все още е много висок. Мултидименсионалният въпросник за оценка на стила на шофиране (MDSI) е инструмент за самооценка на обичайния стил на шофиране на дадено лице, както и рисковото му поведение при шофиране и участието в различни пътнотранспортни произшествия. Инструментът първоначално е разработен в Израел и има няколко предишни адаптации в различни страни, като Аржентина и Румъния. Основната цел на това проучване е да се разработи валидна и надеждна версия на MDSI в България. Проведено е изследване за установяване на конструктивната валидност на инструмента и за проверка на валидността на факторите в българска извадка (n = 456, мъже = 204; жени = 252; средна възраст = 37 години). Въпросникът включва осем фактора, представляващи специфичен стил на шофиране – дисоциативен, тревожен, рисков, гневен, бързащ, намаляващ стреса, търпелив и внимателен и ирационален, които са изведени в предходни версии на MDSI. Общият брой на айтемите е 57, а коефициентът на Алфа на Кронбах за целия въпросник е 0,78. Настоящото изследване в България потвърди структурната организация на първоначалната версия на инструмента. Резултатите от проведеното изследване потвърждават надеждността и валидността на българската версия на MDSI. Обсъдени са възможностите за прилагане на инструмента в разработване на различни програми за превенция и интервенции.

3. Racheva, R., & Totkova, Z. (2020). Reliability and Validity of a Method for Assessment of Executive Functions in Drivers. Behavioral Sciences, 10(1), 37. MDPI AG. http://dx.doi.org/10.3390/bs10010037

Представянето на водачите по време на шофиране е един от важните компоненти, свързани с безопасността по пътищата. Една от ключовите когнитивни характеристики, свързани със способността за безопасно шофиране, е екзекутивните функции. Основната цел на представеното изследване е да се предложи нов метод (задача за „Проследяване на маршрута“) за оценка на екзекутивните функции при водачите. В настоящата статия се разглеждат резултатите от две последователни проучвания. Първото изследване има за цел да определи валидността и надеждността на използвания метод и включва 134 участници, разделени в две групи – лица с нарушения в екзекутивните функции и лица от общата популация. Второто проучване има за цел да оцени способността на метода да разграничи водачите с рисково поведение на шофиране. Изследването включва 1440 участници, разделени на две групи – водачи с и без фактическо рисково поведение на пътя. Резултатите от двете проучвания показват, че лицата с различни неврологични или психиатрични заболявания и водачите с различни нарушения на пътя демонстрират по-лоши способности за планиране, работна памет, вземане на решения и когнитивна гъвкавост. Тези данни показват, че задачата за „Проследяване на маршрута“ е валиден и надежден метод за оценка на екзекутивните функции и има способността да разграничи водачите с рисково поведение при шофиране от тези, които шофират безопасно. Това проучване разкрива, че предложеният метод може да се използва в областта на транспортната психология.

4. Totkova, Z. (2019). Symbolic Interactionism and the Perceived Style of Parenting. Qualitative Sociology Review, 15(2), 172–184. https://doi.org/10.18778/1733-8077.15.2.11

В тази статия се използва подходът на символния интеракционизъм при изследване на възприемането на родителството в ранна зрялост. Целта е да се изследват семейната среда и семейните отношения в светлината на това как родителството се изгражда във взаимодействието на родителите с техните деца и с обществото. Обобщени са резултатите от полуструктурирани интервюта, проведени с възрастни респонденти доброволци, свързани със спомените им за

отношенията с родителите им. Това дава основание да се очертаят субективните преживявания на социалната среда и възприетите родителски стилове от ретроспективна гледна точка по отношение на половата и възрастовата диференциация.

IV. Студии, публикувани в нереферирани списания с научно рецензиране или публикувани в редактирани колективни томове

1. Totkova, Z., & Racheva, R. (2019). Multidimensional method for assessing personality characteristics related to risky driving behavior. Psychological research, 22 (3); 746-775; ISSN 0205-0617 (Print) ISSN 2367-9174 (Online)

Проучване върху съвременните теории и изследвания в областта на транспортната психология показва, че определени личностни характеристики имат пряка връзка с рисковото поведение на пътя. Целта на настоящото изследване е конструиране на комплексен метод за оценка именно на онези личностни характеристики, които са важни за процеса на безопасното шофиране. Проучването на множество теоретични и емпирични данни очерта седем личностни характеристики, значими за поведението на пътя: емоционална стабилност, тревожност, локус на контрол, гняв, агресия, склонност към поемане на риск и търсене на силни усещания. Резултатите от анализа показват, че тези характеристики оказват влияние върху поведението на водачите на моторни превозни средства. Изведените характеристики са проучени, чрез конструиран самооценъчен личностен въпросник, структуриран в седем основни скали. Настоящият доклад представя процедурата по конструиране на въпросника и селектирането на айтемите за всяка от скалите. В допълнение са представени и резултатите от проведено пилотно изследване, чиято основна цел е проверка на надеждността и валидността на инструмента. Конструираният въпросник дава възможност за изследване на личностните характеристики, които влияят върху рисковото поведение на пътя. Резултатите могат да се използват като основа за създаване на подходящи програми за обучение на водачите, които са системни нарушители, което от своя страна, е същинската работа по превенция и реално намаляване на броя на пътно транспортни произшествия.

2. Тоткова, З. и Рачева, Р. (2018). *Л*ичностни характеристики, свързани с рисковото поведение на пътя. Психологични изследвания, 21 (2), 171-195, ISSN 0205-0617 (Print) ISSN 2367-9174 (Online)

Докладът представя задълбочен анализ на теоретичните и емпиричните изследвания, които проучват личностните характеристики най-често се свързват с рисковото поведение на пътя. Целта на анализа е да представи обстойно разбиране за проблемните аспекти от личността на водача и да отграничи онези личностни характеристики, които в най-голяма степен предиктират опасното шофиране. Проучени са множество изследвания и са изведени седем личностни характеристики: емоционална стабилност, тревожност, локус на контрол, гняв, агресия, склонност към поемане на риск и търсене на силни усещания. Резултатите от направения анализ показват, че тези характеристики оказват влияние върху поведението на водачите на МПС и са пряко свързани с поемането на риск на пътя. Тези резултати могат да спомогнат за конструиране на комплексен метод за измерване на характеристики, които разграничават именно онези водачи, склонни към безразсъдно и опасно шофиране. В допълнение, на тази основа могат да се създадат и обучителни програми за превенция на рисковото поведение на пътя.

3. Zografova, Y., Bakalova, D., Hristova, A., Andreev, B., Nedeva-Atanasova, V., Racheva, R. & Z. Totkova (2019). Personality and family environment: Antecedents of Student Aggression. Psychological research, 22 (3); 689-711; ISSN 0205-0617 (Print) ISSN 2367-9174 (Online)

В доклада са представени резултатите от проучване на най-често срещаните форми на агресия и някои от най-значимите фактори, предшестващи формирането и проявата на агресивно поведение у учениците, от гледна точка на личностния и социално-когнитивния подход, включително теорията за социалното учене на Бандура. Изследвани са общо 994 ученици от четири различни класа (4-ти, 6-ти, 8-ми и 10-ти) в шест български града (София, Велико Търново, Бургас, Раднево, Мездра, Хасково). Изследвани са ефектите на редица личностни черти (гняв, отмъстителност, подозрителност, злопаметност, стремеж към контрол), свързани с

трансситуативното проявление на агресивността, и ефектите на семейния климат (както отношенията между родителите, така и между родителите и децата) върху основните форми на агресия (физическа, вербална и индиректна). Динамичните и специфичните прояви на тези предшественици бяха разгледани в зависимост от класа и пола на ученика. За целите на изследването беше разработен въпросник, състоящ се от няколко различни скали. За да могат да се сравнят резултатите на ученици в широк възрастов диапазон, въпросите бяха структурирани по начин, разбираем дори за най-малките участници. Резултатите показват, че както личностните характеристики, така и семейният климат, характеризиращ се с конфликти и агресия, се оказват важни фактори за проявата на агресивно поведение сред учениците. Обсъждат се последиците за програмите за превенция и намаляване на агресията сред учениците.

V. Статии и доклади, публикувани в нереферирани списания с научно рецензиране или публикувани в редактирани колективни томове

1. Тоткова, З. (2023). Демографски различия в гнева по време на шофиране сред български водачи. В сборник с доклади от XXII Международна научна конференция Приложна психология: възможности и перспективи, Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, Университетско издателство, ISSN:1314–0507 (под печат)

Доказано е, че емоционалните състояния, които водачите изпитват по време на шофиране увеличават риска от участие в пътнотранспортни произшествия. В това отношение една от най-изследваните емоции е гневът. Установено е, че гневът при шофиране е мотивационен фактор, определящ рисковото и агресивно поведение на шофиране. Именно поради тази причина концептуализацията на конструкта у нас, както и проучването му е от съществено значение както от изследователска, така и от практическа гледна точка. Настоящият доклад представя гнева по време на шофиране като психологичен конструкт и проследява индивидуалните различия сред български водачи по отношение на пола, възрастта и стажа като водач на моторно превозно средство (N = 1440). Резултатите показват, че у нас жените имат значимо по-високи нива на гняв по време на шофиране от

мъжете (t = -3.53; p = .000), а по-младите водачи показват значимо по-високи нива на гняв от по-възрастните водачи (F = 2.64; p = .022). Не се наблюдават значими различия между водачите спрямо техния стаж (F = .98; p = .418), но е налице тенденция към понижаване на нивата на гнева с увеличаване на стажа на водачите.

2. Тоткова, З. (2023). Ефект на гнева по време на шофиране върху негативни резултати на пътя в България. В сборник с доклади от XVI Международна научна конференция Приложна психология и социална практика, Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, Университетско издателство, ISSN:1314–0507 (под печат)

Докладът очертава различията в гнева по време на шофиране сред водачи с опасно поведение (N = 1440) и изследва неговия ефект върху негативните резултати на пътя у нас. Според изследването, водачи с регистрирани нарушения и отнето свидетелството за управление на моторно превозно средство имат значимо по-високи нива на гняв, а тези, участвали в пътнотранспортни произшествия показват значимо по-ниски нива на гняв по време на шофиране. В допълнение се установява, че гневът оказва ефект върху негативните резултати от шофирането, като с нарастване на неговите нива, нараства и шансът за извършване на нарушения и отнемане на свидетелството за управление, а шансът за участие в пътнотранспортно произшествие намалява. Очертани са някои от недостатъците на изследването.

3. Тоткова, З. (2022). Психологическа годност за управление на моторни превозни средства – сравнение на практиките в Европа. Psychological research (in the Balkans) journal, 25, 3. ISSN 1311-4700 (Print), ISSN 2367-4563 (Online), DOI: https://doi.org/10.7546/PsyRB.2022.25.03.05

Докладът представя накратко ролята и мястото на транспортната психология и разглежда нейното приложение във връзка с оценката на психологическа годност за управление на моторно превозно средство. Описани са критериите за оценка на годността в Австрия, Германия, Унгария, Португалия,

Чехия и България, като са посочени и групите водачи, които задължително подлежат на такава оценка. Данните са сравнение и анализирани спрямо изследваните параметри и са очертани сходствата и различията в отделните страни. В заключение докладът посочва значението на психологическата годност за безопасното поведение на шофиране.

4. Тоткова, З. (2022). Стил на шофиране – полови и възрастови разлики. Сборник научни доклади от юбилейна международна научна конференция Психологията – традиция и съвременност", Университетско издателство „Св. Климент Охридски", ISBN 978-954-07-5611-0, 216-226

Основен стремеж на изследователите в областта на транспортната психология е създаването на програми, продукти и условия с помощта, на които броя на жертвите и пострадалите при пътнотранспортни произшествия да се сведе до минимум. Това е възможно чрез идентифициране на факторите, които повлияват поведението на водачите на пътя. В световен мащаб изследванията в тази сфера са многобройни и разнородни, но в България те са оскъдни. Сред основните изследвани психологични конструкти в транспортната психология е стила на шофиране и свързаното с него рисково поведение на пътя. Настоящият доклад проучва стила на шофиране и очертава половите и възрастови разлики сред български водачи. Конструктът е изследван с българската версия на Мултидименсионалния въпросник за оценка на стила на шофиране (MDSI-BG). Проведеното изследване (N = 456, мъже = 204; жени = 252; средна възраст = 37) очертава половите и възрастови различия в стила на шофиране сред български водачи. Резултатите показват статистически значими разлики между мъже и жени по отношение на три от общо осем стила на шофиране. Значими разлики се наблюдават и в отделни възрастови групи, като това е така по отношение на пет стила на шофиране. Изучаването на стила на шофиране и неговите специфики в зависимост от пола и възрастта допринася за създаването на база данни, свързана с реалните характеристики на българските водачи, която е нужна за планирането на интервенции в посока на работа с човешкия фактор.

5. Racheva, R., Totkova, Z., Shtetinski, D., & Andreev, B. (2019). Validity and reliability of methods for assessment of cognitive functions in drivers. Psychological research, 22 (3); 776-788; ISSN 0205-0617 (Print) ISSN 2367-9174 (Online)

Докладът представя задълбочен анализ на теоретичните и емпиричните изследвания, които проучват когнитивните характеристики, свързани с управлението на моторни превозни средства (МПС). Целта на анализа е да изведе онези когнитивни характеристики, които имат пряко отношение към шофирането. Проучените изследвания открояват следните когнитивни процеси и поведенчески реакции като ключови за управлението на МПС: внимание, памет, визуално пространствена ориентация, екзекутивни функции, праксис функции и език. Резултатите от направения анализ показват, че тези характеристики са свързани с безопасното управлението на МПС от една страна и със справянето на водачите на пътя от друга. Тези резултати могат да спомогнат за конструиране на комплексен метод за измерване на характеристики, които разграничават водачи, чието когнитивно функциониране е рисково за движението по пътищата. В допълнение, на тази основа могат да се създадат и обучителни програми за превенция на рисковото поведение сред водачите.

6. Рачева, Р. и Тоткова, З. (2018). Когнитивни характеристики, свързани с управлението на моторни превозни средства. Психологични изследвания 21 (2), 195-211, ISSN 0205-0617 (Print) ISSN 2367-9174 (Online)

Докладът представя задълбочен анализ на теоретичните и емпиричните изследвания, които проучват когнитивните характеристики, свързани с управлението на моторни превозни средства (МПС). Целта на анализа е да изведе онези когнитивни характеристики, които имат пряко отношение към шофирането. Проучените изследвания открояват следните когнитивни процеси и поведенчески реакции като ключови за управлението на МПС: внимание, памет, визуално пространствена ориентация, екзекутивни функции, праксис функции и език. Резултатите от направения анализ показват, че тези характеристики са свързани с безопасното управлението на МПС от една страна и със справянето на водачите на

пътя от друга. Тези резултати могат да спомогнат за конструиране на комплексен метод за измерване на характеристики, които разграничават водачи, чието когнитивно функциониране е рисково за движението по пътищата. В допълнение, на тази основа могат да се създадат и обучителни програми за превенция на рисковото поведение сред водачите.

7. Божинова, Р., Тоткова, З., Стефанова-Бакрачева, М., Александрова-Караманова, А. (2018). Мотиви и целенасоченост в играта с топка при деца в предучилищна и начална училищна възраст. *Л*ичност, мотивация, спорт, 22, 165-176. НСА ПРЕС, ISBN:978-954-718-521-0

Изследването е ориентирано към изучаване на целенасочеността при отборна игра с топка, проведено върху деца между 5 и 8 годишна възраст в 4 училища на страната. Проследено е поведението на деца-та по време на отборна игра и са изведени тенденции относно влиянието на вътрешната и външната мотивация. Отчетено е справянето със задачата, емоционалното състояние на децата, сътрудничество-то в рамките на отбора и отношението към конкуриращия отбор. Установена е възрастова динамика в наблюдаваните параметри.

8. Тоткова, З. (2017). *Л*ичностните черти във връзка с агресивното поведение на шофиране. В сборник с доклади от XVI Международна научна конференция Приложна психология: възможности и перспективи, Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, 219-232. Университетско издателство, ISSN:1314–0507

*Д*окладът очертава основни теоретични предпоставки, свързани с причините за възникване на пътнотранспортни произшествия, процеса на шофиране и ролята на човешкия фактор. Проследени са изследвания върху *л*ичностните черти и тяхната връзка с агресивното поведение на пътя. Откроени са основни резултати, свързани с емоционалната стабилност, екстраверсията, отвореността към опита, доброжелателността и съзнателността и връзката им с агресивното шофиране.

9. Божинова, Р., Папазова, Е., Стефанова-Бакрачева, М., Таир, Е., Александрова-Караманова, А., Попова, К., Тоткова, З. (2017). Подходи за работа в учебния процес в контекста на мотивацията за учене. Сборник научни доклади от VIII Национален конгрес по психология, 3 – 5 ноември 2017 г. София, 513-520. Продуцентски център ЛМ ЕООД, ISSN 978-954-91472-9-2 (print)

Мотивите за учене и тяхното формиране и подкрепа са ключов проблем от гледна точка на академичните постижения на учениците. Според учителите, съгласно наше предходно изследване, водещите мотиви за учене са интересът към предмета, постиганата крайна оценка и възможността за лично участие и изява в часовете (Божинова и колектив, 2015). Един от въпросите, който директно следва от този резултат, е какви подходи на работа в учебния процес (преподаване в час и извънкласна работа) учителите приемат за приоритетни във връзка с подкрепата на конкретните мотиви за учене, което е и цел на настоящето изследване. То е проведено с 2535 учители от страната (които са определили водещите за учениците мотиви за учене), от тях 381 (15%) са мъже и 2154 (85%) са жени, учителите в прогимназиален етап са 1245 (49,1%), а учителите в гимназиален етап - 1290 (50,9%). Приложен е специално разработен за случая метод с помощта, на който се проучват оценките, които дават учителите за значимостта на прилаганите в учебния процес подходи в контекста на мотивацията за учене. Резултатите от настоящето изследване показват, че учителите отдават приоритет на конкретни подходи за работа в учебния процес в зависимост от неговата насоченост – работа в час или извънкласна работа. Във връзка с това те постигат различна съгласуваност с водещите за учениците мотиви за учене. Учителите, чрез своята оценка, отдават предпочитание на мултимедийното презентиране на учебния материал при работа в час, като разчитат то да повиши неговата привлекателност /на материала/, съответно интереса на учениците, както и да повиши активността на учениците и да подобри резултатите от учебния процес. Тази тенденция е в съответствие с актуални концепции за учебния процес и е подкрепена от обективните материални условия (техническо оборудване на училищата в страната). Тя е категорично противопоставена на традиционното устно изложение на учебния материал. Учителите като цяло подценяват интерактивните методи на работа, с което ограничават възможността за по-целенасочено мотивиране на учениците за учене,

чрез подкрепа на интереса към предмета и на постиганите резултати, в аспекта на усвоявани знания и академични оценки. Учителите са склонни да отдават приоритет на допълнителната (извънкласна) работа, която предполага подобряване на постиженията (успеха) на слабите и на изявените учениците. Това отговаря на изискванията, пред които те директно са поставени и въз основа, на които е оценявана тяхната работа. Учителите са минимално ориентиран към извънкласната работа за стимулиране и задълбочаване на интереса към предмета у всички ученици, което индиректно също предполага повишаване на академичните резултати, но изисква специална подготовка, за осъществяването, на която те вероятно нямат нагласа. В заключение, настоящото изследване дава основание да се пренасочи вниманието на специалистите към търсене и популяризиране на подходи и форми на работа с учениците, които по-конкретно ще съдействат за формиране, поддържане и задълбочаване на интереса към изучаваните предмети, което е предпоставка както за постигане на по-висок академичен резултат, така и на по-трайни знания и креативни способности. В тази връзка се препоръчва по-широко прилагане на интерактивните методи на работа, включително в комбинация с мултимедийното презентиране на учебното съдържание.

10. Божинова, Р., Таир, Е., Тоткова, З., Папазова, Е., Бакрачева, М., Александрова-Караманова, А., Попова, К. (2017). Стил, формиране и подкрепа на връзката учител-ученик. Сборник с доклади от Международна научна конференция „Предизвикателства и перспективи пред съвременната психология“, 2 – 3 юни 2017 г. София, 230-237. Университетско издателство „Св. Климент Охридски", 2017, ISBN 978-954-07-4277-9

Докладът представя резултати от изследване върху 2535 учителя в прогимназиален и гимназиален етап на обучение от цялата страна. Анализиран е стилът на взаимодействие учител – ученик и някои подходи на действие, предполагащи неговото формиране и подкрепа. Като предпочитан се очертава авторитетният стил. В същото време се наблюдава ограничената му подкрепа в отделни аспекти от всекидневната практика на учителя. Това се отнася до недостатъчната реална подкрепа на индивидуалния подход в работата с ученика и подценяването на влиянието на семейната среда.

11. Божинова, Р., Александрова-Караманова, А., Таир, Е., Папазова, Е., Бакрачева, М., Попова, К., & Тоткова, З. (2017). Мотивация в урока по физическо възпитание и спорт и фактори за нейното стимулиране според учителите. *Личност. Мотивация. Спорт*, 21, 80-92. София: НСА ПРЕС. ISBN 978-954-718-458-9

Целта на проучването е изследване на мотивацията в урока по физическо възпитание и спорт на ученици от прогимназиален и гимназиален курс, както и факторите за нейното стимулиране, от гледна точка на учителите по физическо възпитание и спорт. Представените резултати са част от по-голямо научно изследване относно подходите на учителите за мотивиране на учениците за учене, проведено с 2535 учители от всички области на страната.

12. Божинова, Р., Таир, Е., Папазова, Е., Бакрачева, М., Александрова-Караманова, А., Тоткова, З., Попова, К. (2015). Практическата стойност на учебния материал в аспекта на мотивиране на учениците за учене – нагласи на учителите. В: Сборник с доклади „Психологията – традиции и перспективи“, 63-68, ISSN:1314-9792

Представяното изследване цели да установи отношението на учителите към практическата значимост на предмета като възможност за мотивиране на учениците за учене. Според получените резултати като цяло този тип нагласи са ограничено проявени. Установени са обаче съществени различия в предпочитаните подходи за запознаване на учениците с практическата стойност на изучавания материал в зависимост от вида училище, учебния предмет, образователния етап в рамките, на които работят учителите, както и от техния професионален опит. Изследването е проведено върху 2535 учители от цялата страна.

13. Божинова, Р., Александрова-Караманова, А., Бакрачева, М. Папазова, Е., Попова, К., Рашева, М., Таир, Е., Тоткова, З. (2015). Професионално

възприемане на индивидуалните особености на ученика в контекста на мотивацията за учене. Психологични изследвания, 2, ISSN 1311-4700, 191-200

Настоящата статия представя изследване върху възможността за мотивиране на учениците за учене на базата на техните индивидуални особености. В изследването участват 2655 учители от прогимназиалния и гимназиалния етап на обучение в страната, които в тази връзка ранжират значимостта на експертно избрани индивидуални особености. Проучена е също общата нагласа на учителите за индивидуален подход в работата с учениците. Резултатите показват, че учителите, в контекста на мотивирането на ученика за учене, придават висока значимост на познаването на интересите на ученика и на неговите възрастови особености. Те са склонни да пренебрегват личностните особености на ученика, неговите потенциални възможности и неговата семейната среда. Наблюдава се синхрон между ограничения интерес на учителите по отношение на индивидуалните особености на ученика и общата им нагласа за прилагане на индивидуален подход в работата с учениците.

14. Божинова, Р., Александрова-Караманова, А., Бакрачева, М. Папазова, Е., Попова, К., Рашева, М., Таир, Е., Тоткова, З. (2015). Професионално оценяване на стимулите за учене при учениците. Психологични изследвания, 2, 171-180, ISSN:1311-4700

Представено е изследване върху професионалното оценяване от учителите на водещите за учениците мотиви за учене и прилаганите в обучението стимули за учене. С помощта на специално подготвен метод са изследвани 2655 учители в гимназиален и прогимназиален етап на обучение. Според получените резултати вътрешната мотивация е водеща за ученето, като се очертават определени различия в зависимост от етапа и предмета на обучение. В гимназиалния етап мотивацията е преобладаващо външна, а в прогимназиалния етап вътрешната и външната мотивация са съгласувани. В същото време, вътрешната мотивация е приоритетна за предметите от типа на физическа култура и изкуства, докато външната преобладава при природоматематическите дисциплини и конкретните специалности. Директните стимули за мотивиране на учениците към учене,

прилагани от учителите в значителна степен са синхронизирани с мотивацията на учениците, като първостепенно значение има позитивната обратна връзка (системното насърчаване). Учителите в прогимназиален етап дават преимущество на въвеждането на състезателен елемент и награди със символичен характер. Обратно, наградите с реална стойност са приоритетни за гимназиалния етап на обучение. Не се констатира обаче специфика в стимулите от гледна точка на различните предмети.

15. Тоткова, З., Стефанова-Бакрачева, М. (2014). Влияние на индивидуалните фактори върху възприетия родителски стил и привързаността в ранна зрялост. В: Сборник с доклади Съвременни предизвикателства пред педагогическата наука от конференция с международно участие 6-8 юни 2014, София, 172-183, ISBN: 9789540739373

Докладът представя резултатите от проведено изследване във връзка с възприемания родителски стил и привързаността по отношение на някои демографски характеристики. Проследено е как полът, възрастта, поредността на раждане и статусът на обвързаност са свързани с привързаността към значимите фигури на майката, бащата, интимния партньор и най-близкия приятел и възприемания родителски стил, както и възможните комбинации във взаимовръзките.

16. Тоткова, З., и Бакрачева, М. (2014). Възприемани смесени родителски стилове. В: Сборник научни доклади Приложна психология: Възможности и перспективи, 20-22 юни, Варна, 515-522, ISSN 1314–0507

Докладът представя резултати от проведено изследване, с цел емпирично извеждане на възприемани смесени родителски стилове, упражнявани от майката и бащата и влиянието на всеки един от тях във възприемането на общия родителски стил. Очертана е спецификата на доминиращ родителски стил, като са изведени 16 различни комбинации – 4 чисти стила и 12 смесени за всеки един от родителите и за общия родителски стил.

17. Тоткова, З. (2014). Възприеман родителски стил и привързаност. Психологични изследвания, 2, 480-486, ISSN:1311-4700

Представени са резултатите от изследване с 334 лица в ранна зрялост, които очертават връзката между възприемания родителски стил и формираната привързаност. Основните резултати са, че възприеманата топлина и подкрепа от родителя водят до по-ниски нива на тревожност и желание за избягване. Възприеманият родителски стил води до изграждане на модел на привързаност, който се пренася върху всички значими фигури.

18. Тоткова, З. (2013). Родителски стил и Привързаност. Инструменти за измерване. Психологични изследвания, 2, 365-370, ISSN:1311-4700

Статията представя два от най-често използваните модели в съвременните изследвания – за родителския стил на Диана Баумринд и за стила на привързаност в зряла възраст на Бартоломю и Хоровиц. Очертано е влиянието на родителския стил върху формирането на привързаност в детска възраст и пренасянето на патерните на привързаност в зряла възраст. Основна цел на статията е представянето на два нови и не прилагани в български условия методи за измерване на тези стилове. Първият от тях е Въпросник за родителския стил, който има за цел да определи възприетия стил на възпитание. Вторият от инструментите е Въпросник за структурата на взаимоотношенията, конструиран, за да измери формирания стил на привързаност в 4 различни контекста на взаимодействие. Представено е проведено пилотно изследване, която цел е установяване на психометричните характеристики на инструментите. Резултатите показват много добра валидност и висока надеждност и на двата инструмента, което им придава голяма практическа стойност.

19. Стефанова-Бакрачева, М., Тоткова, З. (2013). Динамика на модела на родителство. В: Сборник с доклади Детето във фокуса на педагогическото

взаимодействие и социалната работа от конференция с международно участие 23-24 ноември 2012, София, 402-409, ISBN: 978-954-07-3522-1

В доклада са проследени двата основни подхода към възпитанието на децата – следването на свободното развитие срещу поставянето на строги рамки. В рамката между двете полярности *либерално* срещу нормативно възпитание, са резюмирани някои теории за влиянието на родителите в процеса на развитие. Направен е обзор на съвременните популярни модели на родителство и психодинамиката в процеса на влияние на факторите, които детерминират родителството.

20. Бакрачева, М. и Тоткова З. (2013). Влияние на родителския стил върху различни аспекти на психосоциалното развитие на децата и юношите. В: Сборник научни доклади Семейство и солидарност между поколенията от научна конференция 17-18 октомври 2012, София, 249-260, ISBN: 9789543225873

В доклада е направен обзор на влиянието на родителския стил върху процеса на психосоциално развитие на децата и юношите. Проследено е влиянието на родителския стил върху академичната успеваемост, рисковото поведение, употребата на психоактивни вещества. Представена е теоретичен модел за ефекта на родителския стил върху статуса и стила на идентичност. Този модел може да бъде използван с практическо приложение в програми за консултативна работа.

21. Тоткова, З. (2012). Теорията за родителския стил в психология на развитието. Психологични изследвания, 2, 41-48, ISSN:1311-4700

Проследено е развитието и въвеждането на теорията за „родителски стил" на Диана Баумринд. Представен е моделът за родителство, който Баумринд създава, състоящ се от три основни родителски стила. Разгледано е извеждането на двете основни дименсии на родителството от Маккоби и Мартин и диференцирането на четвърти родителски стил като допълнение на основните три стила. Отделено е

внимание на модела, представен от Дарлинг и Стайнберг, според който от изключителна важност е определянето на ясна разлика между родителски стил и родителски практики. В заключение са изброени утвърдени и често прилагани подходи към родителството в съвременното общество.